

Л.В. Солощук, д.ф.н., проф., М.В. Котов

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Антропоцентрична парадигма сучасного мовознавства зумовила **актуальність** лінгвістичних досліджень, присвячених національно-культурній своєрідності мови. Лінгвістика звернулася до людського чинника в мові, до виявлення того, як суб'єкт мовлення використовує мову в залежності від його комунікативного потенціалу, від фону загальних знань про світ.

Людині як суб'єкту, що усвідомлює й говорить певною мовою, приписують активну роль у формуванні мовних одиниць [3]. У контексті сучасних лінгвістичних досліджень антропоцентричність зосереджує увагу на особливості ролі людини, її свідомості, світобаченні в організації й використанні мови як засобу спілкування, зберігання, переробки й передачі знань. З позиції антропоцентричної парадигми людина пізнає світ шляхом усвідомлення себе, своєї теоретичної й предметної діяльності у ньому, визначаючи ієрархію цінностей, що проявляється в мові [11]. Відтак закономірним стало введення поняття «мовної особистості» з її поведінковими, мовленнєвоповедінковими, когнітивними й ціннісними характеристиками [8; 12]. Через те, що увага у лінгвістичних науках фокусується на носіїві мови, а самі когнітивні аспекти функціонування особистості, інтелект проявляються у мові, поняття мовної особистості стає в межах антропоцентричної парадигми одним з центральних.

У той же час необхідність лінгвістичних досліджень для взаєморозуміння народів, діалогу національних культур – факт загальноновизнаний. Мова має здатність впливати на формування і розвиток народної культури, яка, у свою чергу, персоналізується через особистість.

Актуальною стає проблема взаємодії мов, культур і особистостей в умовах світової інтеграції, бо саме з культури починається духовне спілкування людей, розуміння і співпраця народів, а діалог культур актуалізується саме в спілкування особистостей. У той же час проблематика кореляції понять «національний характер» та «мовна особистість» у контексті міжкультурної комунікації наразі є малодослідженою і, на нашу думку, потребує детального висвітлення.

Метою дослідження стає формулювання уявлення про роль національного характеру мовної особистості у процесі комунікації.

Об'єктом дослідження виступає феномен національного характеру, що проявляється на рівні мовної особистості в різних комунікативних ситуаціях.

Предметом дослідження є визначення особливостей прояву національного характеру мовної особистості на вербальному та невербальному рівнях у міжкультурній комунікації.

За твердженням В.І. Карасика «мовна особистість (МО) – це закріплений переважно в лексичній системі базовий національно-культурний прототип носія певної мови, <...> що складається на основі світоглядних установок, ціннісних пріоритетів і поведінкових реакцій. Ціннісний план мовної особистості містить етичні та утилітарні норми поведінки, властиві певному етносу в певний період. Пізнавальний (когнітивний) план мовної особистості виявляється шляхом аналізу картини світу, властивої їй. На рівні культурно-етнічного розгляду виділяють предметно-змістовні і категоріально-формальні способи інтерпретації дійсності, властиві носію певних знань про світ і мову. Поведінковий план мовної особистості характеризується специфічним набором мимовільних характеристик мовлення і паралінгвістичних засобів спілкування. Такі характеристики розглядають у соціолінгвістичному і прагмалінгвістичному аспектах: у першому виділяють індекси мови чоловіків і жінок, дітей і дорослих, освічених і менш освічених носіїв мови, людей, які говорять рідною та нерідною мовами, у другому - інтерактивні, дискурсивні ходи в природному спілкуванні людей. Ці ходи будуються за певними моделями, відповідно до обставин спілкування.

Відповідно виділяють ситуативні індекси спілкування (відстань між учасниками спілкування, гучність голосу і виразність вимови, вибір слів, типи звертань тощо). До числа таких індексів належать і відносини ситуативної нерівності (наприклад, в мовленнєвих актах прямого і непрямого прохання, вибачення, компліменту). Поведінковий стереотип включає безліч характерних ознак і сприймається цілісно (як гештальт). Будь-яке відхилення від стереотипу (наприклад, занадто широка посмішка) сприймається як сигнал неприродності спілкування, як знак приналежності партнера по спілкуванню до чужої культури або як особлива обставина, що потребує роз'яснення [7: 19-20].

Як ми бачимо із вищевикладеного, у сформованій мовної особистості наявні певні характеристики, які можуть бути об'єднані поняттям національний характер мовця. Але саме поняття «національний характер» часом породжує певні суперечності. П. Сорокін відзначає, що більшість досліджень національного характеру мають три важливі недоліки: по-перше, вони дають занадто розпливчате тлумачення того, що розуміють під національним характером; по-друге, вони (дослідження) відкидають глибинні розбіжності, що існують між простою «автоматичною» сукупністю індивідів й об'єднаними (складними) соціальними й культурними системами. Більшість досліджень, як вважає П. Сорокін, мають справу не тільки й не стільки з націями, скільки із індивідами, порівнюючи їх з представниками будь-якої іншої групи. Характерні риси окремих індивідів самі по собі, жодним чином не є ідентичними із характерними рисами організованої групи, й навпаки. Нарешті третім важливим недоліком є редуція націй до простого фрагменту «поведінки» індивідуальних компонентів цих систем, що порівнюються із самими системами. П. Сорокін дає визначення нації як соціальної групи, групи індивідів, що належить до однієї держави, має одну спільну мову та проживає

на одній території [14]. Відтак саме представникам такої групи притаманний і певний «національний» характер.

Схожої думки дотримується у своїй праці «До проблеми національного характеру» І. Кон. Він вважає, що на «донауковій» стадії свого мислення кожен знає, що люди, які належать до різних народів і етнічних груп, відрізняються один від одного своїм темпераментом, культурою, звичаями. Зазвичай без особливих труднощів перераховують риси, типи, на їхню думку, для їхнього власного і для чужих народів, і нерідко (хоча далеко не завжди) подібні характеристики і самохарактеристики збігаються, приймаються без заперечень. Але, з іншого боку, всі або майже всі подібні характеристики вкрай розпливчасті, суб'єктивні, а то й зовсім довільні. Саме ця розпливчастість оцінок і описів викликає в багатьох дослідників заперечення проти самого поняття національного характеру. Проблематика подібних характеристик пов'язана не тільки з термінологічною нечіткістю, але - і це особливо важливо - з тим, що вони є частиною того самого практичного процесу соціальної взаємодії, узагальненням якого претендують бути [9].

Спосіб, у який людина дає оцінку іншим, безперечно, є виключно важливим, але необхідно зазначити, що окрім того, як індивід оцінює, розуміє, концептуалізує інших, на думку І. Кона, важливим є також, як цей самий індивід позиціонує себе відносно інших: семіотика поведінки передбачає присутність Іншого; поняття Іншого надзвичайно важливе для формування самоусвідомлення. Інший перетворює суб'єкт пізнання в його об'єкт; завдяки існуванню Іншого людина здатна винести судження про себе як про об'єкт. Відбувається поляризація «свого» і «чужого», «Я» (адресант) вступає в діалог з «Іншим» (адресатом) [1]. Саме через таке самопозиціонування та оцінювання інших ми підходимо до питання міжкультурної комунікації в даному контексті.

Отже, міжкультурна комунікація розкриває механізм функціонування культури. Саме в міжкультурній комунікації культура бере на себе роль системи й засобу комунікації, за допомогою яких відбувається обмін інформацією, сприйняття й пізнання людей один одним, а також встановлення відносин [4, с. 56] та взаємооцінювання. А. Вежбицька [16], всесвітньо визнаний експерт у теорії міжкультурної комунікації, стверджує, що люди різні не лише тому, що розмовляють різними мовами, а тому, що думають по-іншому, відчувають по-іншому та ставляться по-іншому до довколишнього світу. Вдала комунікація передбачає наявність компетенції мовця. Відтак міжкультурна компетенція означає усвідомлення власної культурної спадщини та розуміння культури іншої країни поряд із знанням її мови. Отже, дослідження міжкультурної комунікації охоплює комплекс проблем, пов'язаних з аналізом засобів мовного коду, а також з етнічними, соціальними, культурними та психологічними чинниками [2; 6; 15]. Розуміння ж іншого, як вже було зазначено, неможливе без належного співвіднесення із власним, без самоідентифікації, без розуміння національного характеру.

Вважають, що ефективність будь-яких комунікативних контактів, в тому числі й міжкультурної комунікації, визначається не тільки тим, наскільки

зрозумілі співрозмовнику слова й інші елементи вербальної комунікації, але й вмінням правильно інтерпретувати візуальну інформацію, тобто погляд партнера, його міміку і жести, рухи тіла, позу, дистанцію, темп й тембр мови [7, 8, 13, 15]. Адже, як встановлено, за допомогою мови передається приблизно 35% інформації. Поряд з мовою існує достатньо велика кількість інших засобів спілкування, і ці форми спілкування об'єднують поняття невербальної комунікації. На долю невербальних компонентів комунікації випадають інші 65% інформації, що передається в процесі комунікації [5]. Отже, невербальна комунікація представляє собою обмін невербальними повідомленнями між людьми, а також їх інтерпретацію. Вона можлива завдяки тому, що за всіма знаками і символами в кожній культурі закріплене певне значення, зрозуміле оточуючим. У процесі міжкультурної комунікації невербальне спілкування виступає його невід'ємною частиною й тісно пов'язане з вербальним спілкуванням.

В основі невербальної комунікації лежать два джерела – біологічне та соціальне, вроджене й набуте у ході соціального досвіду людини. Необхідно відзначити, що невербальні компоненти комунікації мають двоїсту природу [13]. Це пояснюється наявністю універсальних, зрозумілих всім знаків, в опозиції до яких знаходяться специфічні сигнали, що використовуються виключно в межах якоїсь одної культури [5].

Беручи до уваги той факт, що мовна особистість може досягати різних рівнів міжкультурної компетенції, можна прийти до висновку, що в залежності від цього рівня взаємодія вербальних і невербальних компонентів комунікації по-різному корелює із національним характером мовної особистості: на початкових етапах розвитку міжкультурної компетенції МО національний характер може виступати в якості своєрідного комунікативного бар'єру, зумовлюючи вживання здебільшого етноспецифічних невербальних компонентів комунікації:

When he had gone, a waiter, another Italian, thrust a fierce, fuzzy head into the doorway and looked down at me. "English, eh?" he said. "Well, I'm in charge here. If you work well' — he made the motion of up-ending a bottle and sucked noisily. "If you don't" — he gave the doorpost several vigorous kicks. "To me, twisting your neck would be no more than spitting on the floor. And if there's any trouble, they'll believe me, not you. So be careful" (Orwell: 64-65).

Можна побачити, як відбувається комунікація між представниками англійської та італійської культур. Надмірна емоційність італійця, що є етноспецифічним фактором, та погане знання англійської призводять до того, що найбільш значущі моменти висловлювання передаються через невербальну складову.

Pilar came into the room with the wariness of an animal who suspects a trap. Her eyes went quickly from side to side. She looked not so much afraid as deeply suspicious. Colonel Johnson rose and put a chair for her. Then he said: "You understand English, I suppose, Miss Estravados?" Pilar's eyes opened wide. She said: "Of course. My mother was English. I am really very English

indeed." A faint smile came to Colonel Johnson's lips, as his eyes took in the black gloss of hair, the proud dark eyes, and the curling red lips. Very English! An incongruous term to apply to Pilar Estravados (Christie: 168).

Індивідуально означена модель поведінки у певній ситуації, що накладається на етноспецифічні характеристики іспанки, змушує англійця вагатися з приводу того, чи говорить іспанка англійською. Далі можна побачити, як англієць з гумором зустрічає надекспресивну етноспецифічну реакцію іспанки на своє питання, знову ж таки базуючи своє судження на етноспецифіці поведінки.

"Ciaou!" he said. "What kind of time did you have?" "Magnificent." We shook hands and he put his arm around my neck and kissed me. "Oughf," I said. "You're dirty," he said. "You ought to wash. Where did you go and what did you do? Tell me everything at once" (Hemingway: 4).

Американець, якого обіймає італієць, ставиться до цього негативно. Окрім очевидного небажання забруднитись, можливою причиною такої поведінки є зневажливе ставлення італійця до проксемічного компонента комунікації. Відстань, як відомо, для представників американської культури при спілкуванні набагато більша за відстань при комунікації для італійців.

При подальшому розвитку міжкультурної компетенції національний характер постає дещо в іншому світлі, дозволяючи належним чином зрозуміти, інтерпретувати та, відповідно, прореагувати на інакшість співрозмовника, зумовлюючи тенденцію до використання більш універсалізованих компонентів комунікації, зваженість, домінування вербальної складової повідомлення над невербальною:

Katherine stared very straight in front of her. She had a cretonne sunshade with her, and with its point she traced little designs in the gravel at her feet. "I have asked you a question about Major Knighton, now I will ask you another. Do you like Mr Derek Kettering?"... Poirot looked at her struck by something in her tone. Then he nodded his head gravely and slowly. "Perhaps you are right, Mademoiselle. See you, I who speak to you have seen much of the world, and I know that there are two things which are true. A good man may be ruined by his love for a bad woman - but the other way holds good also. A bad man may equally be ruined by his love for a good woman." Katherine looked up sharply... He got up and stood looking down at her. Then he spoke in a low, distinct voice... (Christie: 265-266).

Експресивний француз адаптується до спілкування із англійкою й, виходячи з потреб ситуації, поводить себе напрочуд стримано та виважено. Це виражається у описі характеристик кінеми *to nod*: he nodded his head gravely and slowly, а також просодичного компоненту: spoke in a low, distinct voice.

"Mrs. Fane?" She spoke in English with a good deal of accent, but with a correct pronunciation, and she gave the shadow of a bow. "It is a great pleasure to me to make the acquaintance of the wife of our good and brave doctor." Kitty felt that the Superior's eyes held her in a long and unembarrassed look of appraisal. It was so frank that it was not uncivil; you

felt that here was a woman whose business it was to form an opinion of others and to whom it never occurred that subterfuge was necessary. With a dignified affability she motioned to her visitors to take chairs and herself sat down . Sister St. Joseph, smiling still but silent, stood at the side but a little behind the Superior. "I know you English like tea," said the Mother Superior, "and I have ordered some. But I must make my excuses if it is served in the Chinese fashion. I know that Mr. Waddington prefers whisky, but that I am afraid I cannot offer him." She smiled and there was a hint of malice in her grave eyes. "Oh, come on, ma mere, you speak as if I were a confirmed drunkard." "I wish you could say that you never drink, Mr. Waddington." "I can at all events say that I never drink except to excess." The mother superior laughed and translated into French for Sister St. Joseph the flippant remark. She looked at him with lingering, friendly eyes (Maugham: 131-132).

Невербальна складова, представлена у цьому прикладі, лише доповнює вербальне повідомлення, не носячи при цьому жодної етноспецифічної завантаженості. Невербальний компонент репрезентує стратегію ввічливості (*she motioned to her visitors to take chairs and herself sat down*) чи є елементом іншої комунікативної стратегії (*smiled and there was a hint of malice in her grave eyes*).

Таким чином, можна зазначити, що поняття національного характеру, незважаючи на свою суперечливість [9], представляється виключно важливим, оскільки дозволяє узагальнити ряд характеристик, які притаманні мовній особистості, що, в свою чергу, дає можливість по-новому поглянути на процеси комунікації у міжкультурному діалозі, де розуміння свого представляється не менш важливим за виважене ставлення до чужого. Більше того, розуміння та сприйняття національного характеру і є необхідною передумовою для усвідомлення і сприйняття інакшості чужого, що робить можливою міжкультурну компетенцію. Зважаючи на роль національного характеру в процесах міжкультурної комунікації та беручи до уваги зв'язок між вербальною та невербальною складовими комунікативних процесів, етноспецифічність та універсальність комунікативних компонентів, можна зробити висновок, що роль національного характеру у міжкультурній комунікації на різних рівнях розвитку міжкультурної компетенції мовної особистості є якісно відмінною та змінюється від комунікативного бар'єру до необхідного фактору для розуміння інакшості співрозмовника.

Перспективність даного дослідження полягає в можливості подальшого вивчення кореляції понять «національний характер» та «мовна особистість», беручи до уваги той факт, що у міжкультурній комунікації формується новий тип мовної особистості – вторинна мовна особистість.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М.: «Языки русской культуры», 1999. – 896 с.
2. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики / Ф.С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 342 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев – Тамбов: Изд-во Тамбовск. гос. ун-та, 2001. – 123 с.
4. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. / Е.М. Верещагин, В.Г.Костомаров – М.: Русский язык, 1990. – 246с.
5. Грушевицкая Т.Г. Основы межкультурной коммуникации / Т.Г. Грушевицкая, В.Д. Попков, А.П. Садохин – М.: ЮНИТИ, 2002. – 352 с.
6. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. – М.: Русский язык, 2002. – 272 с.
7. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. - Волгоград, 2002. – 477 с.
8. Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. М.: Наука, 1987. – 180 с.
9. Кон И.С. К проблеме национального характера / И.С. Кон - [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://scepsis.ru/library/id_903.html
10. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А.А. Мельникова. – СПб.: Речь, 2003. – 320 с.
11. Милованова Л.А. Языковая личность: лингводидактические характеристики / Л.А. Милованова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. - Волгоград, 2005. - №3.- С. 119-124.
12. Морозова И.И. Коммуникативные стратегии вежливости в стереотипном речевом поведении викторианской женщины: дис. канд. филол. наук. / Ирина Игоревна Морозова. – Х., 2004. – 214 с.
13. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англомовному дискурсі / Людмила Василівна Солощук. – Харків: Константа, 2006. – 300 с.
14. Сорокин П.А. Основные черты русской нации в двадцатом столетии // О России и русской философской культуре. Философы русского послеоктябрьского зарубежья: статьи / П.А. Сорокин. – М.: Наука, 1990. – 528 с.
15. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Русский язык, 2000. – 317 с.
16. Wierzbicka A. Emotions Across Languages and Cultures. Diversity and Universals / Anna Wierzbicka – Cambridge University Press, 1999. – 241 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Orwell G. Down and Out in Paris and London [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.uztranslations.com>.
2. Christie A. Hercule Poirots Christmas. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.englishtips.org>
3. Hemingway E. Farewell to Arms. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://englishtips.org>
4. Christie A. The Mystery of the Blue Train. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.englishtips.org>
5. Maugham W. The Painted Veil. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.englishtips.org>

У статті розглядається проблема національного характеру мовної особистості в контексті міжкультурної комунікації. Окрема увага приділяється феномену національного характеру та проблемам, що пов'язані із його визначенням та дослідженням, а також ступеню впливу на комунікативні процеси у міжкультурному діалозі.

Ключові слова: *міжкультурна комунікація, мовна особистість, національний характер, вербальні та невербальні компоненти комунікації.*

В статье рассматривается проблема национального характера языковой личности в контексте межкультурной коммуникации. Особое внимание уделяется феномену национального характера и проблемам, которые связаны с его определением и исследованием, а также степенью влияния на коммуникативные процессы в межкультурном диалоге.

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, языковая личность, национальный характер, вербальные и невербальные компоненты коммуникации.*

The article deals with the problem of national character inherent in a language identity within the framework of cross-cultural communication. Special attention is paid to the phenomenon of the national character and the problems connected with its determination and investigation as well as to the extent of influence on communicative processes within the framework of cross-cultural dialogue.

Key-words: *cross-cultural communication, language identity, national character, verbal and non-verbal communicative components.*